

Onko psykofyysisen ongelma ratkaistavissa ja miten

Vuosikymmeniä psykofyysisen ongelman kanssa painiskelleena tunnen houkutusta osallistua Tuula Tanskan (Ajatus 56) ja Arto Tukiaisen (niin & näin 3/2000) virittämään keskusteluun tästä filosofian ikuisuuskysymyksestä.

Oudoksen heidän ongelman muotoiluun. Edellisen mukaan ”psykofyysisen ongelma on tietoisuuden tai tietoisesta kokemuksen ongelma”. Jälkimmäinen katsoo, että siinä on kysymys subjektiivisen ja objektiivisen kokemuksen välisestä suhteesta. Näiden kokemuslajien välille ”oletetun eron umpeen kuroamisen avulla psykofyysisen ongelma haihtuu ilmaan”. Tukiaisen ajattelussa ongelman ratkaisu olisi siten oivalluksessa, että ”subjektiivisen ja objektiivisen kokemuksen välistä kuilua ei ole olemassa”. Keskityn tässä oman ajatteluni näkökulmasta ensin psykofyysisen ongelman ontologiseen hahmotteluun. Sen jälkeen analysoin ongelmanvyyhdin toisen osapuolen eli kokemuksen luonnetta ja erikoisasemaa tässä parisuhteessa sekä arvioin eräitä ratkaisuyrityksiä.

ONGELMAN SYNNYN ONTOLOGIAA

Näkemykseni mukaan jo psykofyysisen ongelman esittäminen edellyttää, että osapuolten olemassaolon oma luonne tuodaan julki paljastamalla niiden kummankin olemisen perusrakenteet. Muutoin on vaikea nähdä mitä parisuhteen jäsenet ylimalkaan ovat ja miten ne voivat olla todellisuudessa ja ihmisessä itsessään ongel-

mallisella tavalla toisiinsa kietoutuvia. Jos psykofyysisen ongelma pelkistetään tietoisuuden analyysiksi tai kokemuslajien (subjektiivisen ja objektiivisen) tarkasteluiksi, on puhuttu lähinnä merkityksen konstituutiosta ja/tai tieto-opillisista kysymyksistä yleensä. Lähtökohta muistuttaa Willard Quinen ja muitten fysikalistien yritystä absolutisoida tieteellinen tieto todellisuuden olemassaolosta puhuttaessa. Quinen mukaan oikea eli ”*pure set of theory*” sanoo, mitä fyysinen todellisuus on. Huomaamatta tällöin kuitenkin jää, että se, mikä tiedossa ilmenee, riippuu näkökulmasta, joka on seurannut ontologisesta ratkaisusta tutkimuskohteen perusluonteesta. Mistä tiedämme – Quinea kritisoiden – milloin on saatu oikea ja tyhjentävä teorioiden ryvä, joka varmasti sanoo mitä tutkittu fyysinen ilmiö on? Osuva vastaus kysymykseen lienee: ei milloinkaan! Fyysisiä kohteita voidaan loputtomasti kuvata uudella tavalla.

Ontologian syrjiminen sopii varsin huonosti psykofyysisen ongelman filosofiseen analyysiin. Käsitän psykofyysisen ongelman siten, että se syntyy, kun yritetään kehittää teoriaa (filosofista ja reaalitieteellistä) kahden täysin erilaisen olemassaolon muodon suhteesta. Kysymyksiä tästä suhteesta herää, koska osapuolilla on todettavissa keskinäistä riippuvuutta ja

mahdollisesti vastavuoroista – kausaalista tai muuta – vaikuttamista.

Osapuolet voidaan alustavasti luonnehtia ontologisesti siten, että fyysisellä tarkoitetaan todellisuutta ja/tai sen yksittäisiä olioita, jotka esiintyvät jossakin tilassa ja jotka eivät koe mitään – eivät ainakaan ihmistajunnan merkityskokemusten mielessä. Luonnehdinta pätee myös mikrofysikaalisiin olioihin. Hiukkasten ja hiukkasaltokenntienkin täytyy olla jossakin tilassa, vaikka sitä ei voida aina tarkasti määrittää. Toisena osapuolena on ymmärättävä kokemus (josta jäljempänä enemmän). Fyysisessä täytyy kuitenkin erottaa kaksi aluetta eli ihmisen ulkopuolinen fyysinen maailma ja toisaalta hänen kokonaisuutensa kuuluva ”ei-merkityksiä-kokeva” olemuspuoli. Analyysissa niitä on tarkasteltava erikseen, koska niillä on puheena olevassa ongelmanvyyhdissä aivan erilainen osallisuus.

Ulkopuolinen fyysinen maailmakaan ei ole vain kokemukselle havaintoainesta tarjoavaa massaa. Kun ihmisen olemassaolo (Martin Heideggerilla *Dasein*) kohtaa sen, tapahtuu ensiasteinen ja esikokemuksellinen maailmanjäsenitys. Suhde tähän ihmisen ulkopuoliseen fyysiseen alueeseen on kuitenkin kokonaisproblematiikan kannalta vähemmän ongelmallinen kuin ihmiseen kuuluva elollinen fyysinen olemuspuoli. Jälkimmäinen on kokonaisuudessaan – ja erityisesti aivojen osuudelta – edellistä välittömämmin mukana kokemisen synnyssä ja jatkuvassa toiminnassa. Tästä oltaneen yleensä pitkälle yksimielisiä. Tätäkin suhdetta on voitu filosofisella struktuuritasolla – esimerkiksi eksistentiaalisissa fenomenologiassa – analysoida.

Ihmisen ulkopuolinen fyysinen todellisuus on olemassa ihmisestä riippumatta. Tämä on tietenkin metafyyminen oletus, kuten Tukiainenkin toteaa. Siinä ei kuitenkaan ole mitään arveluttavaa. Oletus ihmisestä riippumattoman fyysisen maailman olemassaolosta on täysin hänen rationaalisuutensa hyväksymää. Tuskinpa piispa George Berkeleykaan olisi asettunut tässä toiselle kannalle. Emmehän voi edellyttää, että vasta ihmisen tietäminen loisi fyysisiä todellisuutta. Sehän merkitsi itsemme korottamista Jumalaksi.

Emme yleensä pääse irti metafysiikasta vain sitä panettelemalla. Selvästi se tulee näkyviin siinä, että jokaisessa reaalitieteellisessä tutkimuksessa on mukana ontologia sitoumuksia riippumatta siitä onko niitä ennalta analysoitu ja tiedostettu. Viimeistään silloin, kun hypoteesit asetetaan ja menetelmät valitaan, toteutuu sitoutuminen johonkin oletukseen tutkimuskohteen perusluonteesta. Niissä kohteen olemassaolon rakenteet tulkituuta joksikin.

Hypoteesien edellyttämällä tavalla valitut menetelmät mahdollistavat loogisesti vain tietyn tyyppisiä tuloksia. Kokemuksesta – arkipäiväisestä tai tieteellisestä ajattelusta – riippuu tietenkin se millaisena todellisuus tai sen osa meille ilmenee. Tätä mm. Immanuel Kantin esittämää näkemystä tähdennetään myös nykyisessä kvanttifysiikassa. Tärkeätä on siis oivaltaa, että itse olemassaoloa mikään kokemus – ei filosofia eikä reaalitiede – luo eikä hävitä. Olemassaolo ja sen tietäminen ovat eri asioita. Ontologiakin vain paljastaa rationaalisen ajattelun avulla olemisen struktuureja. Ei myöskään minkään reaalitieteellisen tutkimuksen tarvitse yrittää todistella ulkomaailman olemassaoloa, koska se on jo lähtökohdassa edellytetty. Ilman tätä edellyttämistä koko tutkimushanke olisi mieltä vailla.

Filosofinen analyysi, joka vain pohtii, miten kokemus näkee fyysisen, sulkee itsensä psykofyysisen ongelmalta. Vasta ontologinen analyysi, joka paljastaa osapuolten olemisen struktuurin, tuo ongelman esiin ja problematisoi niiden suhteen jatkoanalyysia varten.

Ontologian paljastama lähtökohta-asetelma klassisesta psykofyysisen ongelmasta reaalitieteille on duaalisuus: fyysinen kohde ja merkitykset siitä. Identiteettioletus, jonka mukaan osapuolia ei erilaisina olemismuotoina olekaan, vaan kyseessä olisi vain saman ilmiön kaksi erilaista kuvaustapaa (mallin: planeetta Venus = iltatähti ja aamutähti mukaan) koko ongelma kielellään. Mainittu analogiaksi tarkoitettu asetelma on tässä yhteydessä huono, sillä se ei tavoita olennaisinta psykofyysisen parisuhteen ongelmasta. Ei aamutähti eikä iltatähti tiedä toisistaan mitään. Kumpi siis vastaisi psykofyysisen ongelman tietävää parikkia?

Klassinen näkemys psyykkisen ja fyysisen suhteesta ehdottomassa kaksinaisuudessaan ei kuitenkaan ole empiiriselle ihmistutkimukselle riittävän jäsentynyt ontologinen lähtökohta. Olen omissa analyysseissäni esittänyt siihen kolmikantaista ontologiaa: kehollisuus, tajunnallisuus ja situationaalisuus. Sen puitteissa on mahdollisuus paremmin tutkia fyysisen ja merkityskokemusten yhteen kietoutumista yksilöllisen elämäntilanteen (situaation) puitteissa. Siitä enemmän jatkossa.

KOKEMUS PSYKOFYYSISEN TOISENA OSAPUOLENA

Kokemuksen käsite, jota myös keskustelukumppanini käyttävät, on monimerkityksinen. Koetan selvittää omaa näkemystäni. Termiä kokemus käytetään alkuosana myös kokemustieteistä puhuttaessa. Tällöin ei tietenkään tarkoiteta, että tieteet abstrakteina käsitejärjestelminä itse kokisivat mitään, vaan että tiedon muodostuksen lähtökohdانا ovat reaaliset havaittavat ilmiöt. Aivan toinen kokemisten käsite on kyseessä ihmistajunnan oivaltavasta kapasiteetista puhuttaessa. Vaikka tätä kapasiteettia on eri asteisesti muillakin hermos-

(Ajatus 57). Ei kuitenkaan voida syrjäyttää sitä seikkaa, että puhuessamme tajunnan merkitystasolla kehon tietämisestä, ”kehon fenomenologia” ei riitä, vaan tarvitsemme siihen husserlilaista tajuntaa analysoivaa fenomenologiaa. Kieli on vielä näiltä osin kehittymätöntä. Kehon tajuton tapahtuminen ja elämyksellinen kokemus eivät erotu selvästi toisistaan. Maurice Merleau-Pontyn ja hänen seuraajiensa filosofissa erotteluun ei aina edes pyritä, vaan päinvastoin koetetaan osoittaa kehon mielekkyyden ja sen tiedon olevan samantasoista jatkumoa tajunnan mielellisten merkitysprosessien kanssa.

ton omaavilla olioilla, ihmiselle mahdollisen käsitteellisen tiedon muodostus tekee kuitenkin ihmistajunnan kokemuksellisuudesta ainutlaatuisen tunnetussa universumissa. Siksi ihmistajunta onkin psykofyysisen ongelmasta puhuttaessa pääosassa.

Hämmennystä filosofisessakin keskustelussa aiheutuu tässä yhteydessä siitä, että myös kehon – sen oman orgaanisen elämän kannalta – mielekkäitä tapahtumia ja reaktioita kutsutaan kokemuksiksi. Puhutaan myös kehon tajuamisesta ja kehollisesta tiedosta. On tietenkin hyvä, että kehon viisauden analyysi on tuotu filosofisen keskustelun piiriin. Tästä kehon ”ei-propositionaalista tietämisestä” esittää Jaana Parviainen hyvän katsauksen

Eino Kailan näkemys on tässä huomion arvoisen. Hänen mukaansa tajunta meissä on se tapahtuminen, johon ”ei missään olosuhteissa liity elämyksiä”. Tajusta on se, mikä esiintyy elämyksellisyyden sisässä. Erottelu on mielestäni selkeä. Kokemus, joka esiintyy ja toimii mielellisinä edustuksina (kuten käsitteinä) esimerkiksi kokijan omista orgaanisista prosesseista, on täysin eri tason ilmiö kuin mykkä tajuton, mutta mielekäs tapahtuma, kuten selkäytimen toiminta, solun jakautuminen ja aineenvaihdunta, geenien ja immunologisen järjestelmän toiminta ym. Niissä ilmiökokonaisuudesta ei erotu mitään itsensä ulkopuolelle viittaavaa tarkoitettavaa tai symbolisoivasti esittävää elementtiä.

Joitain yrityksiä etsiä tajuttomalle viisaudelle oma kielensä, on tehty. Sellaisia ovat mm. Merleau-Pontyn käsite ”liha” ja Luce Irigarayn ”virtaavat nesteet”. Kielellisesti kovin onnistuneilta ne eivät ainkaan suomeksi kuulosta, mutta pyrkimys on hyvä. Tässä yhteydessä Heideggerkin on tarpeettoman hämää. Fundamentaaliontologinen ”eksistentiaali *Verstehen*” ja tajunnallinen ”käsitteellinen *Verstehen*” eivät erotu toisistaan niin radikaalisti kuin pitäisi. Silloin kun halutaan selkeästi puhua kehon fenomenologiasta, on kyettävä tekemään selvä ero yhtäältä tajunnallisen mielellisyyden ja toisaalta sen fundamentaaliontologisten sekä kehon elin-toiminnallisten esiasteiden välillä. Vaikka ne muodostavat toisensa huomioon ottamista vaativan jatkumon, niiden välillä on jyrkkä sekä ontologinen että episteeminen eroavuus. Sitä olen omissa tarkasteluissani koettanut tähdentää.

Analyyseissani olen lähtenyt näkemyksestä, jota Kailakin edusti, että tarkoittavan, eli jotakin itsensä ulkopuolista edustavan kokemuksen kokonaisuus on parhaiten suomenkielessä nimettävissä sanalla *tajunta*. Termi tietoisuus ei tällaisen kokemuksen kokonaisuuden nimeksi sovi, koska vain osa siitä on tietoista. Tanskan esittäjä neljä tietoisuuden lajia on yksi tapa tyyppitellä kokemussisältöjä tajunnassa. Jaottelun haittapuoli on siinä, että tajunnan kokemuksellisuuden perifeerinen alue eli tiedostamaton ei tule siinä lainkaan mukaan. Emme kuitenkaan tule toimeen pelkällä tietoisuuden käsitteellä. Tietoinen ja tiedostamaton ovat laatumääreitä, joilla erotellaan tajunnallisen kokemuksen selkeysasteita. Monenlaisia muita jaotteluita voidaan tajunnan analyysissä tehdä eri perustein (esimerkkejä niistä artikkelissani ”Tajunnan tutkimus sen oman struktuurin ehdoilla”, *niin & näin*, 1/1997).

Tajunta ei tietenkään ole mikään paikka, elin tai erillinen instanssi ihmisessä, vaan hänen olemassaolonsa se muoto, jossa toimitaan mielellisillä edustuksilla. Tajunnan olemassaolon ehto on elämyksellisyys. Kokemuksista puhuttaessa tarkoitetaan tajunnan elämyksellisyydessä esiintyviä sisältöjä. Kokemuksellisuus on jatkuvasti etenevä ja uudistuva mielellinen prosessi. Siinä oivalletaan, tunnetaan, ymmärretään, ajatellaan ja tiedetään. Olennainen ero Kailan, minun ja toisten fenomenologioiden sekä toisaalta Tanskan kokemuksen käsitteen välillä on siinä, että hänellä kokemus on kapea-alaista lähinnä tunnetiloja tarkoittavaa. Minulla kokemus (*Erfahrung, experience*) on tajunnan struktuurianalyysissä laajin lähtökohtakäsite. Sen alaan kuuluu kaikki se, mikä voi esiintyä elämyksellisyydessä. (Jatkossa käytän kokemuksen

käsitettä tässä merkityksessä.) Kokemisen skaala ulottuu siten koetuista epäintentionaalisista tunnelmista (kuten ahdistuneisuus, tyytymättömyys, hilpeys, onnellisuus jne.) tieteelliseen ajatteluun saakka. Loogisia käsitteitä ja niiden välisiä rationaalisia relaatioita joudutaan tietenkin analysoimaan niiden omaa järjellisyystasoa edellyttävästi. Logiikkaakaan ei kuitenkaan voida harjoittaa muutoin kuin siinä kyseessä olevien entiteettien mielellisyyden kokemuksellisuudessa kirkaasti oivaltaen.

Edmund Husserl erotti kokemusvirrassa eli oivaltuvien aktien seuraannossa kaksi osatekijää, jotka ovat *noesis* ja *noema*. Vaikka ne muodostavat yhdessä aktissa kokonaisuuden, on niille analyysissä osoitettavissa eri funktionsa. Noesis on noemaa ilmentävä ja noema on se mieli, mikä ilmenee. Noemaa ei voida kokea ilman noesista ja noesis on olemassa-olevaa juuri noeman ilmentäjänä. Noesis vastaa suunnilleen tässä käytettyä elämyksellisuuden ja noema kokemussisällön käsitettä. Tämä Husserlin tekemä jaottelu on tajunnan luonteen ja toiminnan ymmärtämisessä erittäin hyödyllinen, koska se erottaa elämyksellisuuden ja mielellisen kokemussisällön toisistaan. Jälkimmäistä voidaan tutkia sen omalla tasolla merkityssuhteitten organisoitumisprosessina – kuten nykyisin paljon tehdäänkin – vaikka noesiksen syntyä aivofysiologisista prosesseista ei ole voitu toistaiseksi sanottavasti valaista.

Ehkä Tanskan ajatus ”fenomenaalisen tietoisuuden ongelmasta, joka on psykofyysisen ongelman vaikea ydin” vastaa likimain minun kysymystäni, miten noesis syntyy fyysikaalisesta perustastaan aivotiloista. Minun näkökulmastani ei kuitenkaan voida sanoa Tanskan tavoin, että ”olio voi olla refleksiivisesti tietoinen ilman että tähän liittyy kokemusta”. Reflektio on mahdollista vain elämyksellisessä kokemuksessa. Itsetiedostus, jossa konstituivat minä- tai selfkokemukset, eroaa muusta kokemuksesta omalaatuisen intentionaalisuutensa johdosta.

Tanskan kantaan, että supervenienssiteesi ei psykofyysisen ongelmassa johda mihinkään aitoon ratkaisuun, voin varauksetta yhtyä. Jos ”päältä” (Tanskan käyttämä termi) eli ”*supervenient higher level property*” (ilmaisu John Searlelta) on kokemusta ja ”*lower level*” neuraalista tapahtumista, ilmaistaan siinä vain klassiseen psykofyysisen ongelmaan kuuluva dualisuus uusin sanoin. Mitään selitystä siitä, miten fyysikaalisesta tasosta tullaan mielelliselle merkitystasolle, siinä ei anneta.

Kokemuksia voidaan filosofisessa analyysissä ja empiirisessä tajunnan sisältöjen

tutkimuksessa kutsua yhteisellä nimellä myös merkityksiksi, koska maailma ja sen objektit sekä oma itse ilmenevät niissä ihmiselle aina jotakin merkitsevinä. Kaikkien erilaisten merkitysten kokonaisuus on kunkin yksilön kohdalla hänen subjektiivinen maailmankuvansa, joka eroaa selvästi tieteellisestä maailmankuvasta. Jälkimmäiseen kuuluu vain tiedollisia merkityksiä. Psykofyysisen ongelman ontologiassa kokemuksellisuuden koko kirjo muodostaa toisen osapuolen, joka asettuu fyysisen vastapooliksi ja sen mielelliseksi tulkitsijaksi. Monissa tieteissä – erityisesti luonnontieteissä – vain eksaktisiin mittaustuloksiin perustuvat merkitykset priorisoidaan arvokkaiksi. Tavoitteena silloin ovat noomiset lait. Siksi havaintojen tekokin pyritään niissä yleensä antamaan mekaanisille mittalaitteille.

Ihmisen itsensä tutkimisen ja ymmärtämisen kannalta tämä tutkimusmalli ei kelpaa kauttaaltaan ihanteeksi. Erilaisissa sovelluksissa tarvitaan usein juuri persoonakohtaista tietoa. Siksi joudutaan selvittämään, miten yksilö kokee maailman oman elämäntilanteensa (situaationsa) kautta. Koska elämäntilanne, josta ihminen saa pääasiallisesti (osaksi myös itsestään) kokemusaiheensa, on aina yksilöllinen, muodostavat kehkeytyvät merkityssuhteet subjektiivisen maailmankuvan siitä huolimatta, että mukana on myös kaikille yhteisiä merkityksiä. Subjektiivinen kokemus on siten realiteetti. Sitä ei voi Turusen ehdottamalla tavalla neutralisoida objektiivisen kokemuksen kanssa yhtenäiseksi asubjektiivisuudeksi. Kummallakin subjektiivisen ja objektiivisen kokemuksen käsitteellä on filosofiassa käyttöä. Jos yhtenäistäminen kuitenkin väkiväisesti toteutetaan, menetetään sovelluksen kannalta kenties olennaisin. Miten siitä näin menetellenkään seuraisi, että puheena olevien osapuolten ontologinen erilaisuus ja niiden adekvaatisti erilaisen kuvauksen tarve – eli itse psykofyysisen ongelma – ”haihtuisi ilmaan”? Subjektiivisen kokemuksen tuntemisen pohjalta saadaan erilaisiin sovellustarpeisiin, kuten kasvatukseen, epäsuotuisten maailmankuvien realisoimiseen, ihmisen kouluttamis- ja sivistämistoimintoihin ym. tehtäviin relevantteja toimintamalleja.

TAJUNNAN ERIKOISASEMA PSYKOFYYSISEN ONGELMASTA PUHUTTAESSA

Kokemuksellisuus eli tajunta merkitysvariaatioineen ei ole psykofyysisen ongelmassa loogisesti tasavertainen vastapoolinsa fyysisen kanssa. Tätä suhdetta ei voida koskaan demokratisoida. Vaikka ulkopuolinen fyysinen maailma on ihmi-

sestä riippumatta olemassa ja ontologisesti primaarisempi, tieto-opillisesti tajunta on fyysistä primaarisempi. Ihmisessä itsessään keho aivoineen on tajunnan välttämättömänä ehtona ontologisesti tajuntaa primaarisempi, mutta tieto-opillisesti tajunta on primaarisempi. Täytyy siis olla tajunta ennen kuin fyysiset osapuolet voidaan kummasakin tapauksessa problematisoida tutkimuskohteeksi, kuvata ja selittää niitä. Psykofyysisen ongelman analyysikin on siten ”puolueellista”, so. toisen osapuolen toimintaedellytysten varassa etenevää. Tämä seuraa ihmisenä olemisen tavasta ajatella ilman tietoa aivotoinnoista. Tästä olemisemme tavasta emme voi sanoutua irti.

Tämä ei kuitenkaan saa merkitä sitä, että koko problematiikka sijoitetaan tajunnan sisään ja sitä tarkastellaan joittenkin merkitysvarianttien suhteina. Ongelman on annettava olla siellä missä sen alkupe- räisesti edellytetään olevan eli fyysisten osapuolien ja niitä kokevan tajunnan välillä. Mitään liukumaa toisesta toiseen ei ole. Yhtäältä on mykkä tajuton fyysinen ja toisaalta merkitykset tästä fyysisestä. Ero fyysisen olion ja toisaalta sitä edustavan ideaalisen merkityksen, kuten käsitteen välillä, on loogisesti jyrkkärajainen ja silloittamaton. Kun tajunta kuvaa fyysistä, on näissä merkitysprosesseissa kyseessä aivan toisen olemassaolon tason tapahtuma.

Tärkeätä on huomata, että merkityksen ja sen kohteen välinen ero on olemassa myös silloin, kun kyseessä on ihmiseen itseensä kuuluva fyysinen – aivot mukaan lukien. Ideaaliset merkitykset eivät silloinkaan samastu tai sekoitu fyysisiin kehon tapahtumiin. Kehon fyysisen suhde tajunnan merkitysten syntyyn ja niiden keskinäiseen organisoitumiseen on kuitenkin paljon kompleksisempi ja arvoitukseksi asia kuin kokemuksen suhde ulkopuoliseen fyysiseen. Varmalta näyttää nykyisin ainakin se, että noesiksen olemassaolo on aivojen fyysisistä tapahtumista riippuvaa. Siitä ei kuitenkaan seuraa, että noesiksessa ilmenevät noemat olisivat aivoista selittyviä.

Aivotoinintojen ja merkitysten suhteissa on toistaiseksi voitu todeta vain joitakin korrelaatioita, kuten välittäjäaine dopamiinin ja skitsofrenisen kokemuksen välillä. Epäselväksi tällöinkin jää, kumpi

on syytä ja kumpi vaikutusta. Ilmeistä myös on, että merkitysten fyysisen aivovastineen tuntemus ei lisää niihin mitään. Merkitysten, kuten käsitteiden käytön järjellisyys, ei edellytä jotakin materiaalis- teknistä aivofyysistä perustelua tullakseen esimerkiksi tietona oikeutetuksi ja ymmärretyksi. Tietäminen – tai väljemmin puhuen kokemus – toimii ja on ymmärrettävissä suhteellisen itsenäisenä olemisen tasonaan siitä huolimatta, että se tarvitsee aivot toteutumisalustakseen. Koska merkityksiä ei ole aivofysiikassa, vaan ainoastaan omassa merkitysvyydessään, voidaan niitä adekvaatisti tutkia vain noesiksen sisässä mielellisyyden logiikan periaatteisiin soveltuvalla tavalla.

Edellä puheena ollut ja erityisesti ihmistutkimuksessa huomioon otettava ontologisesti porrastuva jatkumo: fundamentaaliontologinen olemistaso, kehon tajuton elintoiminnallinen taso ja tajunnan mielellinen merkitystaso edellyttävät niitä tarkasteltaessa omat episteemiset asennoituksensa sekä tutkimusmenetelmänsä tullakseen adekvaatisti selvitetyiksi. Vaikka tajunta tutkii niitä kaikkia, kustakin aiheutuu oma problematiikkatyyppinsä. Ne ovat myös psykofyysisen ongelmasta puhuttaessa eliminoitumattomia.

RATKAISUYRITYKSIÄ

Keskustelu tajunnan ja fyysisen suhteesta esitetään tavallisesti ongelman muodossa, johon pitäisi löytyä ratkaisu. Kysymättä ja pohtimatta usein kuitenkin jää, mitä ratkaisulta vaaditaan, mitä on mahdollista ratkaista ja mikä on sovelluksen kannalta tarpeellista. Monia ratkaisuyrityksiä rasittaa liian pitkälle viety asioiden yksinkertaistamisen tavoite. Niiden mukaan asiakompleksissa on jotakin liikaa ja siksi se olisi poistettava.

Sellaiset ratkaisuyritykset, joissa pyritään häivyttämään fyysisen ja kokemuksen välisen ontologisen duaalisuuden erilaisilla reduktiotekniikoilla eivät tunnu mielekkäiltä. Duaalisuus on evoluution kuluessa ”luonnon tuotteena” tullut olemassaolon järjestykseen ja se myös pysyy siinä niin kauan kuin on ajattelevia ihmisiä. Toimiessaan ajattelu aina toteuttaa duaalisuuden. Ontologisen duaalisuuden poistamisyritykset osapuolten samuusole- tuksilla eivät myöskään tunnu enää järjellisiltä, sillä niissähän tullaan väittäneeksi, että esimerkiksiesine tuoli ja tuolin käsite

ovat identtisiä. Tällaista ontologisen erillisuuden häivyttämistä ei usein suoraan ehdotetakaan, mutta joskus esitetty argumentointi näyttäisi lopulta johtavan myös osapuolten samastamiseen ja olemassaolon homogenisoitumiseen. Erilaisten fyysikalismien versioiden kannalta hankalaa duaalisuutta koetetaan tavallisimmin häivyttää tieto-opillisella tasolla siten, että yritetään selittää merkitystajunta aivofysiikasta käsin. Kaikkein jyrkimmässä fyysikalismien muodoissa myös tajunta ja/tai tietoisuus tarpeettomina oletuksina kokonaan kielletään. Näitä pyrkimyksiä perustellaan yleensä ihmisen loputtomalta tietämisen tarpeella. Kun tajunta on osa luontoa, pitäisi se voida myös selittää luonnontieteellisesti.

Tosiasiallisesti näiden pyrkimysten motiivina lieenee enemmänkin toive päästä tätä kautta ohjaamaan ihmisten maailmankuvan muodostusta kuin pelkkä adekvaatin tiedon tarve. Mahdollisesti kuvitellaan, että hallitsemalla ajattelun fyysisiä rakenne-ehtoja, voidaan esimerkiksi ihmisen teknistä taituruutta kehittää loputtomiin. Näiden haaveitten epärealistisuus näyttäytyy kuitenkin ihmistajunnan luovuuden tarkastelun avulla. Luova ajattelun akti on aina uusi ja siksi myös sen fyysinen aivovastine on ennalta tuntematon. Luovuutta ei siis voida periaatteesakaan edistää säätelemällä aivoprosesseja tietyllä tavalla luoviksi. Tunnetulla aivotoinnalla voitaisiin tuottaa vain jo tunnettua rutiinijattelua. Niitä eettisiä ongelmia, joita maailmankuvien manipuloinnista aivofysiologian avulla seuraisi, ei useinkaan uskalleta edes mainita.

Sikäli kuin fyysikalistisissa yrityksissä tavoitteena on selittää aivoista elämyksellisuuden potentiaali, noesis, voidaan niitä pitää periaatteessa realistisina. Tämänsuuntaisia analyysitavoitteita esittelee Sevi Siljola (*Ajatus* 57). Noesista on varmaankin mahdollista empiirissä neurotieteissä selvittää nykyistä tietämystä paremmin ja tavoitella siten yhtä osaratkaisua psykofyysisen ongelmanvyyhtiin. Monet filosofit pitävät tätäkin selvitystavoitetta utopistisena. Mitään loogista järjenvastaisuutta siinä tuskin kuitenkaan on.

Fyysikalismisakaan ei merkityksien eikä maailmankuvien edellytetä selittyvän vain aivofysiikasta. Siinäkin yleensä katsotaan, että havaintokäsitteiden muodostus edellyttää aivojen lisäksi myös maailman, josta reaaliselliset aistimuksina saadaan. Kaikki käsitteet eivät kuitenkaan ole aistimusperäisiä. Selittyisivätkö universaalikäsitteet (oikeudenmukaisuus, velvollisuus, vastuu ym.) epähavainnollisina merkityskomplekseina pelkästään aivofysiikasta? Havaintoihinkin perustuva kokemuksellisuus on

”

Kaikki käsitteet eivät kuitenkaan ole aistimusperäisiä. Selittyisivätkö universaalikäsitteet (oikeudenmukaisuus, velvollisuus, vastuu ym.) epähavainnollisina merkityskomplekseina pelkästään aivofysiikasta?”

aina kulttuurisidonnaista. Kulttuuri on paljon muutakin kuin fyysisiä havaintokohteita. Primaarisimmin se on mukana jo ihmisen kokemisen struktuurissa miellettäviä sisältöaiheita tulkitsevana tekijänä. Ymmärrämme asioita ja ilmiöitä kulttuurin konteksteissa. Näin on sekä tieteellisten että subjektiivisten maailmankuvien kohdalla.

Kulttuuri – ihmisen tilanteen osana – on siten fyysisestä todellisuudesta selvästi erottuen omalaatuista. Se elää omaa elämänsä merkityksiä kehkeyttäen ja niissä vaikuttaen. Se on persoonaton ja amoraalinen. Kulttuuri-ilmiöitten synty, niiden kerrostuminen, sekoittuminen, eri virtausten toisiaan vahvistava tai heikentävä vastavuoroisuus yms. on kompleksisuudessaan paremmin ymmärrettävissä hermeneuttisesti, so. tulkintojen ja tulkittumisten avulla kuin aivofysiikasta tai luonnontapahtumista kausaalisesti selittäen. Fysikaalisissa puhutaan kuitenkin ihmisen kohdallakin kontekstuaalisuudesta yleensä vain aivotapahtumisen sisäisenä asiana ja syrjäytetään kulttuurinen kontekstuaalisuus tajunnan mielenannossa. Jälkimmäisen osuus maailmankuvien sisällöissä on kuitenkin vähintään samaa tärkeysluokkaa kuin aivofysiikan.

Noesiksen selittämisyritysten ohella toinen realistiselta tuntuva psykofyysisen ongelman osaratkaisun tavoittelu on nähtävissä niissä pyrkimyksissä, joissa kysytään, miten koetut merkitykset vaikuttavat ihmiseen itseensä kuuluvaan fyysiseen olemuspuoleen. Tällaisista vaikutuksista arkikokemuksemme näyttäisi tarjovan runsaasti esimerkkejä (mm. adrenaliinin erityys vereen ärtymiskokemuksen yhteydessä). Vaikeata kuitenkin on ymmärtää, miten ideaalisella käsitteisällä itsellään voisi olla mitään kausaalista vaikutusta. G. H. von Wright on tätä ongelmaa analysoinut teon käsitteen avulla. Siinä teon aikomusta ja sen fyysistä suoritusta tarkastellaan yhtenä kokonaisuutena. Eräänä hypoteesina voitaisiin tässä myös pitää näkemystä, että ideaalinen merkityssisältö ei vaikutaakaan, vaan sen kanssa samanaikaisella aivofysiologisella tilalla, jossa merkitys toteutuu, on kausaalista vaikutusta. Tätä näkemystä nykyisessä empiirisessä psykosomaatikassa kehitellään ja sovelletaan.

Siitä huolimatta, että edellä mainitut kaksi osaratkaisuyritystä kokemuksen ja fyysisen suhteen selvittelyssä tuntuvat periaatteessa järkeviltä, kovin suuria odotuksia niissä saavutettavaan edistykseen lähitulevaisuudessa tuskin kannattaa asettaa. Niissä saavutettavan tiedon sovellusmahdollisuudet voivat myös olla paljon vähäisempiä kuin tietefantasioita lähenevissä

propagandistisissa esityksissä ennustetaan. Vaikeudet ovat tällöin sekä käytännöllisiä että eettisiä.

Näkemykseni on, että kovin paljon poisehtettävää klassisessa psykofyysisen ongelmassa ei ole. Kumpikin osapuoli todellistuu realiteeteina omilla hyvin analysoitavissa struktuureissaan. Ne huomioon otettava empiirinen tutkimus voi edistyä omilla alueillaan ilman toisen tai toisen häivyttämistä tai niiden samastamista. Ulkopuolinen fyysinen tarjoaa tietenkin loputtomasti uusia tutkimustehtäviä ja on siten reaalitieteellisesti jatkuvasti ongelmallinen. Ulkopuolisen fyysisen ja ihmisen tutkivan kokemuksellisuuden suhteessa tuskin on tulevaisuudessa odotettavissa periaatteessa mitään muuttavaa.

Toisen osapuolen eli kokevan tajunnan kohdalla tarvitaan kuitenkin uutta näkemystä problematiikan kompleksisuudesta ja sen oivaltamisen jälkeen filosofisen analyysin differentiointia ja syventämistä. Tämä on tarpeen kokemisprosessin (sekä tieteellisen tiedon että subjektiivisen maailmankuvan) konstituution parempaa ymmärtämistä varten. Analyysin differentiointi tajunnan kohdalla merkitsee sitä, että sen on oman toimintansa ymmärtämiseksi etsittävä myös juuriaan. Tällöin klassinen kaksipuolinen ihmiskäsitys: fyysinen – sielullinen, ei enää riitä, vaan ihmisen olemassaolo on nähtävä sellaisella monikerroksellisella tavalla, johon edellä on viitattu. Sen pohjalta orientoituen osoittautuu, että ihmisenä olemisen perusolot (Heideggerillä eksistentiaalit) ja hänen kokonaisuutensa kuuluva elävä fyysinen ovat mukana hänen kokemisensa struktuurissa. Niiden huomioon ottaminen on osa tietämisen (väljemmän kokemisen) tutkimusta. Tässä analyysissa ihmistutkimuksen kannalta hedelmättömän jyrkät ontologiat monismi ja dualismi sovittuvat yhteen siten, että kummastakin pelastuu järkevä osa.

Tätä analyysia kutsutaan eksistentiaaliseksi fenomenologiaksi. Siinä Heideggeria soveltaen perustavan analyysin taso on fundamentaaliontologia. Sen ”päälle” sijoittuu reaaliontologia (sitä analysoi mm. Nicolai Hartmann) ja vasta sen jälkeen tulee reaalitieteellinen tutkimus. Funda-

mentaaliontologia valaisee sitä, miten maailma jäsentyy ihmisen olemassaolon suhteudessa siihen. Tämä ennen tajuntaa tapahtuva maailmanjäsentäminen on perustava myös tajunnan merkityksenannolle. Reaaliontologia selvittää sitä, mitkä reaalikategoriat ovat ilmiöitten perusrakenteita vastaavia ja siten tutkimuksessa soveluskelpoisia. Empiirinen tutkimus toimii näin valikoituneitten kategorioitten puitteissa. Sen tehtävänä on kuvata ja selittää ilmiöitä sovellusta varten yksityiskohtaisemmin.

Filosofisen ja reaalitieteellisen tutkimuksen nykyvaiheessa ongelmallisinta on se, miten kehon viisaus on mukana perustamassa ja organisoimassa tajunnan merkitysten olemassaoloa. Olen analysoinut sitä näkemystä, että keholisuutta ja tajunnallisuutta analysoidaan eksistentiaalien tasolta reaaliontologian kautta empiiriseen tutkimukseen saakka omina linjoinaan. Kehollisuus ja tajunta ovat eri tavoin ”alttiita” (*Sorgen* alaisia) maailmassa esiintyvälle ihmisen o-

”

Miten tahansa

psykofyysisen ongelmaa yritetäänkin ratkaista, tajunnan erikoisasema, ja siten duaalisuus tiettyssä mielessä, tulee aina säilymään. Ihmisen olemassaolon huipulla tajunnassa hänen oma kokonaisuutensa ja hänen suhteensa fyysiseen maailmaan sekä kulttuuriin tulevat aina kuvautumaan ideaalisina merkityksinä.”

misehdoille. Myös reaalikategoriat ovat kummallekin olemuspuolelle spesifejä. Mitään olemuspuolien sekoittamista tai ongelmien yhtenäistämistä ei voida tehdä. Kuitenkin keskinäistä ja vastavuoroista toistensa olemassaolon säätelyä on. Sen struktuuria olen alustavasti kirjoittanut analysoinut. Haasteena oleva yksityiskohtaisempi analyysi on kehon fenomenologian ja tajunnan fenomenologian yhteensovittamista.

Miten tahansa psykofyysisen ongelmaa yritetäänkin ratkaista, tajunnan erikoisasema, ja siten duaalisuus tiettyssä mielessä, tulee aina säilymään. Ihmisen olemassaolon huipulla tajunnassa hänen oma kokonaisuutensa ja hänen suhteensa fyysiseen maailmaan sekä kulttuuriin tulevat aina kuvautumaan ideaalisina merkityksinä. Juuri niiden (erityisesti käsitteitten) avulla ja niiden rajoissa hän voi ottaa todellisuuden rationaalisesti haltuunsa, vaikuttaa edes jossain määrin tapahtumien kulkuun, kehittää yhteisöllisyyttä lajitovereitensa kanssa sekä ottaa vastuuta itsestään ja maailmasta.